

УДК 378.041

Н.Ю. Шустова, Вінниця, Україна / N. Shustova, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: shustova-1985@mail.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті проаналізовано психолого-педагогічні засади формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи у процесі їх навчання у вищому навчальному закладі. Розглянуто механізми самоприйняття та самопрогнозування, які лежать в основі професійного самовдосконалення майбутнього вчителя. Самоприйняття майбутнього вчителя початкової школи розглядається як опора на безумовне позитивне ставлення до власних особистісних якостей та надбань, незалежно від їх оцінювання іншими. Наводиться перелік різноманітних методик, які допоможуть майбутньому вчителю визначити особистісні професійні якості, зокрема: методика дослідження самооцінки, діагностика мотивації досягнень, діагностика особистісної креативності, оцінна шкала прояву професійно-моральних якостей та інші. Самопрогнозування сприяє визначенню майбутнім учителем власних можливостей, вимог щодо майбутньої професійної діяльності, на які потрібно орієнтуватися. Зміст і спрямованість механізму професійного самопрогнозування безпосередньо залежить від особистості майбутнього вчителя, його морально-духовних цінностей та професійного оточення. Відповідно до даного механізму майбутній учитель початкової школи має будувати модель ідеального Я і визначити способи та методи її реалізації. Наводяться способи формування зразкової діяльності майбутнього вчителя початкових класів, зокрема: демонстрування викладачами на практичних заняттях відеозаписів уроків учителів-практиків, з подальшим їх аналізом; участь у науково-практичних конференціях присвячених проблемам професійної підготовки майбутніх фахівців та ознайомлення студентів педагогічного коледжу з матеріалами всеукраїнського конкурсу «Учитель року».

Ключові слова: професійний саморозвиток, професійне самовдосконалення майбутнього вчителя, майбутній учитель початкової школи, основи професійного самовдосконалення, формування основ професійного самовдосконалення, психолого-педагогічні засади, педагогічний коледж, фахова підготовка.

Psycho-pedagogical principles of forming the basis of professional self-improvement of primary school teachers

Annotation. The article analyzes the psychological and pedagogical principles forming the basis of professional self-improvement of primary school teachers during their studies at university. The mechanisms of self-acceptance and samoprohnozuvannya that underlie professional self-development of future teachers. Self-acceptance of primary school teachers is regarded as unqualified reliance on positive attitudes to their personal qualities and achievements, regardless of their assessment others. A list of the various techniques that help future teachers to identify personal professional skills, including: self study method, diagnostics achievement motivation, personal creativity diagnosis, evaluation scale display of professional and moral qualities and measure personality traits, determining orientation of the individual and others. Samoprohnozuvannya contributes to defining future teachers of their own capabilities, requirements for future professional activities that need focus. The content and professional orientation mechanism samoprohnozuvannya depends on future teachers' personality, his moral and spiritual values and professional environment. According to this mechanism of primary school teachers have to build a model of the ideal I and determine the ways and methods of implementation. We give exemplary methods of formation of future elementary school teacher, including: demonstration methodologists on practical lessons video lessons teachers, practitioners, and their subsequent analysis; participation in scientific conferences on the problems of training future professionals and students of pedagogical college acquaintance with the materials of the contest «Teacher of the Year».

Key words: professional self-development, self-improvement professional future teacher, of primary school teachers, the foundations of professional self-improvement, laying the foundations of professional self, psychological and pedagogical principles, teaching college, professional training.

Постановка проблеми. Сучасна освітня ситуація характеризується зростанням вимог щодо підготовки майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів початкової школи. Відповідно до нових освітніх стандартів все більш затребуваними стають учителі, які не лише володіють необхідними знаннями, а й уміють послідовно та наполегливо працювати над власним професійним удосконаленням, є взірцями високої духовності й педагогічної культури. Успішне вирішення цих проблем можливе у разі підготовки таких майбутніх учителів початкової школи, в яких сформовані основи професійного самовдосконалення. Тобто, вчителі готові й здатні самостійно працювати над собою, вдосконалювати власну професійну діяльність. Лише

вчителі, компетентні в питаннях саморозвитку та самовдосконалення, зможуть швидко адаптуватися до нових, швидкозмінних вимог суспільства, яке розвивається. Отже, нині особливої актуальності набуває проблема формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів, зокрема і вчителів початкової школи.

Аналіз останніх наукових досліджень. Аналіз вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних досліджень свідчить про значну кількість наукових ідей та теоретичних положень щодо проблеми професійного самовдосконалення особистості. Зокрема, окремі аспекти професійного самовдосконалення висвітлювалися в різних напрямках: з позиції самоактуалізації та

самореалізації (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс); формування основ саморозвитку особистості (С. Максименко, В. Маралов, Ю. Орлов); особливості особистісного розвитку та формування власного Я особистості (І. Бех, Л. Василенко, Л. Оршанський, В. Семиченко); творчість як механізм саморозвитку (Л. Мітіна, Я. Пономарьов); професійне становлення особистості (Є. Зеєр, О. Матяш, В. Петровський) та інші.

Однак, на наш погляд, ще недостатньо досліджені окремі аспекти формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи в процесі їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Мета даної статті полягає у виділенні та обґрунтуванні психолого-педагогічних засад формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи у процесі їх навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи відбувається безпосередньо у вищому навчальному закладі, зокрема у педагогічному коледжі або університеті. В нашому дослідженні зупинимось детальніше на педагогічному коледжі, оскільки він є початковою ланкою професійної освіти вчителя. Вважаємо, що важливе значення у формуванні основ професійного самовдосконалення майбутнього вчителя початкової школи відіграють психолого-педагогічні засади, оскільки на них базуються всі механізми та рушійні сили професійного самовдосконалення майбутнього вчителя. Розглянемо сучасні психологічні дослідження, в яких піднімається проблема формування основ професійного самовдосконалення.

Сергій Дмитрович Максименко [2, с. 7] розглядаючи генетико-психологічні витоки розвитку і саморозвитку особистості вводить поняття «нужда». Нужда, на думку науковця, виступає основою саморозвитку особистості і є інформаційно-енергетичним носієм органічно поєднаних прагнень єднання та продовження. Саме прагнення до єднання пояснює спроможність розвиватися. Науковець вважає, що потреба у саморозвитку з'являється лише в результаті контакту нужди з оточенням. Це, в свою чергу, сприяє здатності до саморозвитку. На певному етапі свого розвитку потреба породжує систему потреб. Потреба і потреба тісно взаємодіють постійно переходячи одна в одну. Перехід на новий етап саморозвитку пов'язаний з різким рухом-розвитком нужди. В результаті цього з'являються нові потреби, рух яких забезпечує функціонування людини вже на новому етапі. Отже, на думку С. Максименка джерелом саморозвитку є саморух нужди у її складних внутрішньо-суперечливих відносинах з потребами. В цьому, на думку науковця, і полягає механізм розвитку, який зумовлює креативність

людини у власному життєвому русі.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що основи професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкових класів формуються в результаті взаємодії цілісної нужди з навколишнім професійним середовищем. Протиріччя, які виникають внаслідок такої взаємодії якостей майбутнього вчителя, зумовлюють збагачення нужди і її всебічний розвиток. Результатом розвитку нужди майбутнього вчителя є формування системи потреб, зокрема і потреб у професійному самовдосконаленні. Майбутній учитель початкових класів відчувачи потребу у професійному самовдосконаленні намагається її задовольнити, що сприяє урізноманітненню такої потреби. Задоволення потреби вимагає активного контакту з професійним оточенням та є основою функціонування майбутнього вчителя на даному етапі самовдосконалення.

Наступний етап процесу професійного самовдосконалення майбутнього вчителя є результатом повернення перетвореної і збагаченої потреби в потребу більш високого рівня. Така потреба формується сукупністю усвідомлених та неусвідомлених поштовхів, які її збагачують та енергетично насичують. Виплеск удосконаленої таким чином нужди сприяє переходу майбутнього вчителя початкової школи на новий рівень професійного самовдосконалення. Таким чином, починається другий етап, який супроводжується більш складнішими утвореннями, розширенням внутрішнього світу та можливостей майбутнього вчителя. Всі ці процеси забезпечують появу нових потреб і є основою функціонування особистості майбутнього фахівця на новому більш складному етапі самовдосконалення.

Таким чином, основою професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкових класів є потреба, її саморозвиток у процесі складної взаємодії з постійно змінюваними потребами.

В. Семиченко [5, с. 47], досліджуючи проблему особистісного розвитку і саморозвитку особистості, підтверджує, що професійне самовдосконалення є складною системою. Збільшення внутрішніх ресурсів системи самовдосконалення, як зазначає дослідниця, може призвести до того, що від основної системи буде відгалужена нова підсистема, адже їхнє подальше існування можливе лише за умов структурного відокремлення. Якісні зміни, що призводять до збільшення здатності системи самовдосконалення адаптуватися до нових умов, можуть водночас призвести до згасання в цій системі позитивних якостей, незатребуваних в нових умовах. У свою чергу, це призводить до суттєвих проблем, якщо професійні якості жорстко зафіксувалися, але умови професійної діяльності знову змінилися.

Розглядаючи вказані висновки психологів, у власному дослідженні формування основ професійного самовдосконалення майбутнього

вчителя початкових класів, ми не виключаємо руйнівної здатності якісних змін. Важливо, щоб самовдосконалення майбутнього вчителя початкових класів носило комплексний характер, тобто відбувався паралельний розвиток майбутнього вчителя за всіма напрямками, зокрема у соціальному, психічному, особистісному, професійному та духовному. Розвиток у кожному напрямі повинен бути в тісному взаємозв'язку з іншими напрямками, взаємодоповнювати їх. В іншому випадку відбувається активний розвиток одного з напрямів, який блокує всі інші, стає визначальним, підпорядковуючи їх або насичуючи ці напрями додатковим змістом.

В. Маралов [3, с. 56] вважає основою саморозвитку акт самопобудови особистості, який базується на механізмі самопрогнозування. Людина за рахунок даного механізму здатна вибудувати модель реального Я, спроектувавши себе в близьке майбутнє. В результаті акту самопобудови особистість вибирає відповідну стратегію, яка відтворює її в колишній або в новій якості. Незалежно від вибору стратегії, акт самопобудови призводить до відтворення особистості на новому рівні її саморозвитку, який може носити як позитивний так і негативний характер.

Розглядаючи формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи ми відштовхуємося від того, що в основі професійного самовдосконалення вчителя лежать механізми самоприйняття та самопрогнозування. Самоприйняття майбутнього учителя початкової школи полягає в опорі на безумовне позитивне ставлення до власних особистісних якостей та надбань, незалежно від їх оцінювання іншими. На основі механізму самоприйняття формується самооцінка майбутнього вчителя. Недооцінювання своїх позитивних якостей негативно впливає на процес професійного самовдосконалення, оскільки підриває віру у власні сили. Майбутній вчитель початкової школи повинен чітко усвідомлювати свої позитивні і негативні професійні риси, при цьому останні або викорінювати або скеровувати їх розвиток у правильне русло.

Визначити особистісні професійні якості майбутньому вчителю допоможе використання різноманітних методик, зокрема: методика дослідження самооцінки (С. Будассі), діагностика мотивації досягнень (А. Мехрабіан), діагностика особистісної креативності (Є. Тунік), оцінна шкала прояву професійно-моральних якостей та вимірювання особистісних якостей (І. Бех), визначення спрямованості особистості (Б. Басс), діагностика рівня саморозвитку і професійно-педагогічної діяльності (Л. Бережнова) та інші.

Важливу роль у забезпеченні процесу саморозвитку відіграє механізм самопрогнозування, який сприяє визначенню майбутнім учителем

власних можливостей, вимог щодо майбутньої професійної діяльності, на які потрібно орієнтуватися. Зміст і спрямованість механізму професійного самопрогнозування безпосередньо залежить від особистості майбутнього вчителя, його морально-духовних цінностей та професійного оточення. Відповідно до даного механізму майбутній учитель початкової школи має будувати модель ідеального Я і визначати способи та методи її реалізації. Дослідивши за допомогою вищевказаних методик власний рівень мотивації досягнень, рівень самооцінки та інші, не менш важливі показники, майбутній учитель має порівняти їх з вимогами щодо побудованої моделі ідеалу. При виявленні розбіжностей, майбутній учитель має прикласти максимум зусиль щодо їх усунення. Прикладом однієї з вимог до професіоналізму сучасного вчителя початкових класів є володіння та активне використання інноваційних технологій та методів навчання. Якщо майбутній учитель не володіє вказаними технологіями на належному рівні, то він повинен спрямувати всі свої зусилля в зазначеному напрямку. Провівши відповідні теоретичні дослідження, виконавши практичні завдання під керівництвом викладача та застосувавши набуті знання під час педагогічної практики, майбутній учитель початкової школи зможе досягнути поставлених цілей. На кожному з подальших етапів професійного самовдосконалення відбувається ускладнення цілей і способів їх досягнення. В результаті такої діяльності, в залежності від вибраних засобів, чіткості поставлених цілей та набутих професійних якостей відбувається наближення майбутнього вчителя до створеного професійного ідеалу. В іншому випадку також відбувається професійне самовдосконалення, але на більш низькому рівні. Усвідомлення самої проблеми необхідності професійного самовдосконалення є першим кроком, що веде до реалізації моделі ідеалу.

Модель ідеального Я має формуватися безпосередньо викладачами вищого навчального закладу у процесі фахової підготовки майбутніх учителів. Викладачі-методисти під час проходження педагогічної практики студентами або, демонструючи на практичних заняттях відеозаписи уроків учителів-практиків, мають сприяти формуванню позитивного образу вчителя-професіонала. Роль викладача при цьому полягає у виокремленні та підкресленні позитивних і негативних аспектів уроку, який переглядається. Також гарний досвід можуть отримати майбутні вчителі початкової школи беручи участь у науково-практичних конференціях присвячених проблемам професійної підготовки майбутніх фахівців. Для прикладу, такого типу конференція відбулась на базі Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу. В рамках заходу вчителі-випускники коледжу та учні Вінницьких шкіл продемонстрували фрагменти

уроків, на яких використовували нестандартні прийоми формування обчислювальних навичок учнів. Присутні на конференції студенти коледжу мали можливість перейняти позитивний досвід і таким чином розширити уявлення про модель зразкової діяльності майбутнього вчителя початкових класів.

Одним із шляхів формування ідеального образу вчителя початкових класів є ознайомлення студентів педагогічного коледжу з матеріалами (або безпосередня участь) конкурсу «Учитель року». Учасники конкурсу демонструють високий професіоналізм та діляться досвідом успішної професійної діяльності. Переможець цього конкурсу у Рівненській області 2014 року Л. Дроздач представила дидактичну модель розвитку життєвих компетентностей молодших школярів, визначила перелік базових технологій та методів навчання для формування соціальної, комунікативної, інформаційної компетентностей. Презентований педагогом досвід віддзеркалює реальні проблеми практики реалізації компетентнісного підходу у навчанні учнів у початковій школі, здатність застосовувати набуті знання та вміння в реальних життєвих ситуаціях. В своїй роботі Л. Дроздач активно використовує інноваційні педагогічні технології та методи навчання, зокрема технології: кооперативного навчання, колективно-групового навчання, ситуативного моделювання та опрацювання дискусійних питань. Педагог широко практикує у своїй діяльності використання компетентнісно-орієнтованих завдань, які стимулюють учнів до активної діяльності та емоційно насичують урок. Показниками ефективної роботи вчителя, за матеріалами конкурсу, є рівень навченості учнів та їх участь у олімпіадах. Ознайомившись з матеріалами переможця конкурсу «Учитель року» майбутні вчителі зможуть сформувати уявлення про зразкову професійну діяльність майбутнього вчителя початкових класів.

Іван Дмитрович Бех [1, с. 14] вважає, що рушійною силою саморозвитку особистості є Я-духовне, яке породжується власне духовністю, як сукупністю високо смислових цінностей. В основі процесу саморозвитку, на думку науковця, лежить

закон прогресу, згідно якого, чим більше особистість набуває духовних цінностей, тим більше пізнає себе її Я. Проектуючи дане положення на процес професійного самовдосконалення вчителя можна стверджувати, що в його основі також лежить закон прогресу. Набуття майбутнім вчителем духовних цінностей сприяє усвідомленню ним свого Я, своїх поглядів, переконань, тобто власної індивідуальності. Якщо в студента педколеджу у процесі фахової підготовки сформувати здатність і готовність до духовного збагачення, то він не зупиниться на досягнутому, а буде постійно потребувати професійного самовдосконалення. На перших етапах формування духовних цінностей цьому процесу сприяє педагог, проте в подальшому він набуває самостійного характеру. Лише духовно розвинений майбутній учитель здатний прийняти виважене, значуще рішення, яке спонукатиме його до реальних високодуховних вчинків та поведінки, а це, в свою чергу, сприятиме подальшому духовному саморозвитку і професійному самовдосконаленню, зокрема.

Я. Пономарьов [4, с. 10] вважає перспективним розгляд творчості як механізму розвитку, як взаємодії, що веде до розвитку. Аналіз творчості включається в аналіз такого явища як розвиток. Загальний критерій творчості виступає як критерій розвитку. Творчість людини виступає як одна з конкретних форм проявлення механізму розвитку. Отже, творчість – це є взаємодія, що веде до розвитку.

Висновки. На етапі навчання в педагогічному коледжі очевидно відбувається формування і розвиток майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки. Тобто є явно виражені зовнішні впливи, що забезпечують такий професійний розвиток особистості. В межах нашого дослідження, на основі аналізу останніх результатів досліджень психологів, ми акцентуємо увагу на чинниках сприятливих для інших впливів професійного розвитку вчителя, а саме на внутрішніх факторах і мотивах. Називаємо ми такі внутрішні чинники професійного саморозвитку майбутніх вчителів початкової школи основами самовдосконалення майбутнього вчителя.

Література:

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності [навчальний посібник] / І. Д. Бех. – К.: «Академвидав». – 2009. – 248 с.
2. Максименко С. Д. Генетико-психологічні витоки розвитку і саморозвитку особистості / С. Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: 2008, – Вип. 7. – 600 с.
3. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / В. Г. Маралов. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 256 с.
4. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.
5. Семиченко В. А. Проблема особистісного розвитку й саморозвитку в контексті неперервної професійної освіти / В. А. Семиченко // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 2. – С. 46-57.